

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Zbornik radova posvećen akademiku Alojzu Bencu.

Čović, Borivoj

1991

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/86e90245-aeec-4ea6-996e-76cd89ebb7fd>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

UDC 903.2/.5"637/638"(497.1)+572"653"(497.1)(082)

UDC Benac A. +012+937/938+807.5(082)

YU ISBN 86-7123-032-5

AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BOSNE I HERCEGOVINE

POSEBNA IZDANJA
KNJIGA XCV

ODJELJENJE DRUŠTVENIH NAUKA
KNJIGA 27

ZBORNİK RADOVA
POSVEĆENIH AKADEMIKU
ALOJZU BENCU

Redakcioni odbor

Edina Alirejsović, Borivoj Čović, Milorad Ekmečić, Desanka Kovačević-Kojić

Glavni urednik

Borivoj Čović,

redovni član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

SARAJEVO 1991.

JADRANSKI I KONTINENTALNI NEOLIT U PRELAZNOJ ZONI CENTRALNOG BALKANA

BORISLAV JOVANOVIĆ
Arheološki institut, Beograd

Apstrakt. Zaključci o genezi i hronologiji neolita prelazne zone na terenu centralne Bosne počivaju na analizi materijalne kulture i, zatim, na uključivanju redosleda tih etapa u postojeće skale jadranskog i kontinentalnog neolita. Susret jadranskog i kontinentalnog starijeg neolita u prelaznoj zoni je rezultat prethodnih populacionih kretanja, odnosno postepenog i dugotrajnog naseljavanja.

Istorija istraživanja neolita u zoni međusobnih dodira i sažimanja jadranskog i kontinentalnog neolita već je dobro poznata i ocenjena. Zauzimajući središnji deo te zone, centralna Bosna, uz ovu geografsku karakteristiku, poseduje i pouzdanu hronologiju neolitskih kultura koje su tu otkrivene. Prema zaključcima A. Benca, zasnovanim prvenstveno na podacima sistematskih iskopavanja Obra (I i II), kao i drugih nalazišta, redosled neolitskih kultura centralne Bosne je sledeći¹:

Stariji neolit: Obre I (faza I — II) — Starčevo IIb, odnosno Starčevo III (— impresso) cardium III jadranskog neolita;

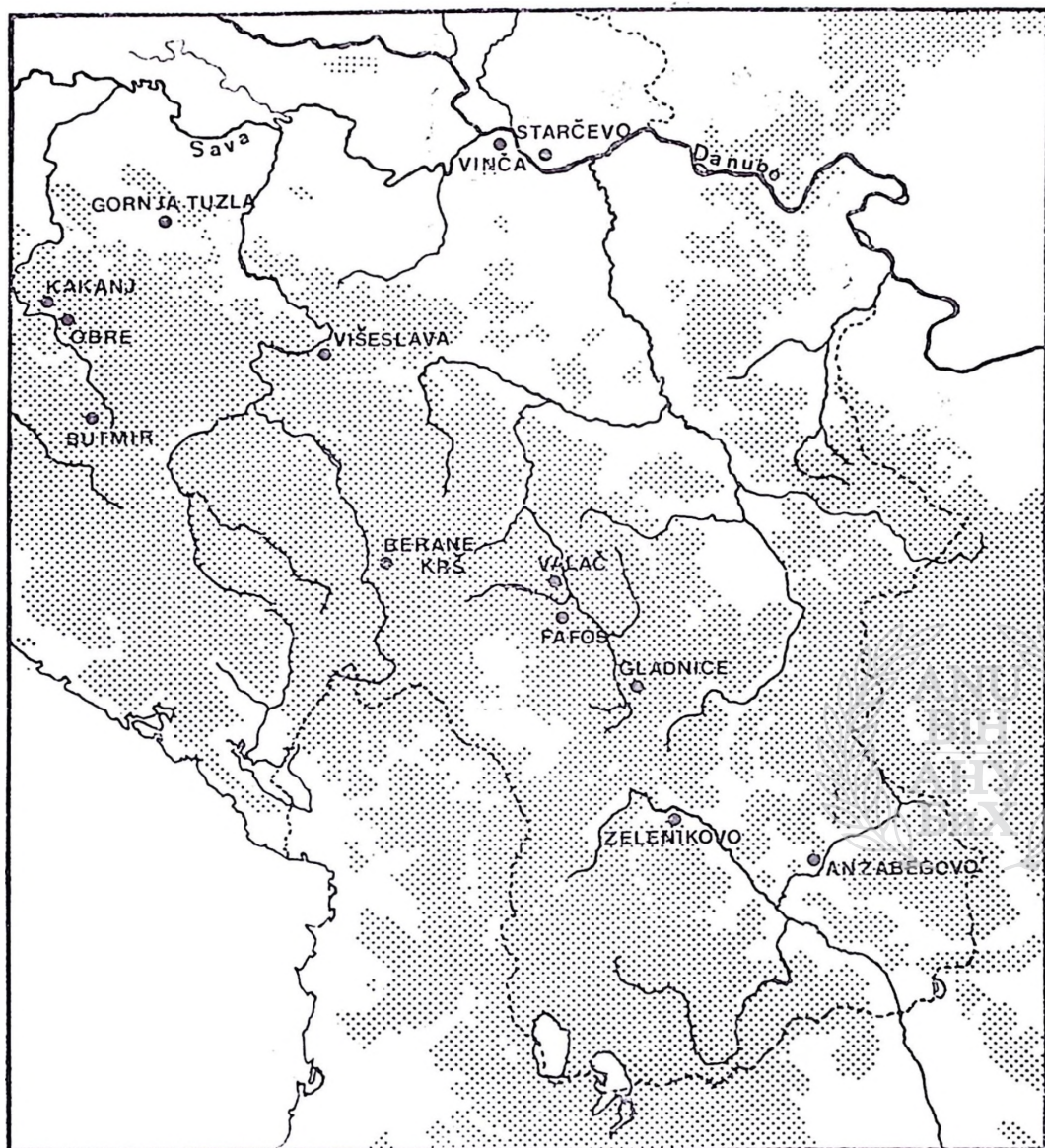
Srednji neolit: (kakanjska kulturna grupa) 1: Proto—Kakanj (Kakanj I) — Starčevo III (Vinča A1, Kakanj II — Vinča A2) B1, Kakanj III — Vinča B1/B2;

Mlađi neolit: Butmir I, II, III — Vinča B1, C, C/D1 — Sopot — Lendel I — B, II, II/III.

Relativnohronološka skala navedena je ovde u izvesnom skraćenoju, jer je usmerena isključivo na kulture zastupljene u toj zoni (centralnoj Bosni) svojim bitnim elementima (Sl. 1).

Tako A. Benac ističe da kulturu starijeg neolita Obre I čine dve jasno izražene komponente: starčevačka, centralnobalkanska, odnosno

¹ A. Benac, *Prelazna zona*, Centralna Bosna, Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolit (A. Benac, ured.), Sarajevo, 1979, 390, 412, 455.

Sl. 1 Neolitski lokaliteti prelazne zone Centralnog i Južnog Balkana

podunavska i impresso/cardium iz jadranskog primorja. Od bitne je važnosti i napomena da svaka komponenta zadržava u suštini svoje osnovne osobine, izražene u materijalnoj kulturi. Njihovo sažimanje (sagledano u arheološkom smislu po izrazitim tipološkim promjenama), dešava se tek u srednjem neolitu².

² A. Benac, *Obre I, Neolitsko naselje starčevačko—impresso i kakanjske kulture na Raskršću*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, XXVII/XXVIII, Arheologija, 1973 (posebni otisak), 101.

Na taj način se formira kakanjska grupa, kao pojava za sebe u okviru centralnobalkanskog neolita. To ne znači da nova grupa ne sadrži u sebi tipološke elemente zajedničke za primorski pojas južnog i zapadnog Balkana. Njih prvenstveno čine ritoni, svojstvene i konstruktivno osobene kultne posude, čiji je pseudozoomorfni karakter očevidan. Prelazeći geografske granice pojedinih kulturnih grupa, ne zaviseći — kako se čini — ni od načina njihovog postanka, ili drugih međusobnih razlika u materijalnoj kulturi, ritoni su nesumnjivi dokaz kulturnog jedinstva primorskih oblasti neolita.

U mlađem neolitu pristizanje novih kulturnih strujanja (i verovatnih populacionih kretanja), dolazi sada na domorodačku osnovu, koju čini kakanjska grupa. Među najznačajnijim tipološkim elementima, sakupljenim u butmirskoj grupi, A. Benac razlikuje jadranske, kontinentalne (podunavsko-srednjeevropske) i jugoistočne³.

Zaključci o genezi i hronologiji neolita prelazne zone centralne Bosne počivaju, kako se videlo, na analizi materijalne kulture i, zatim, na uključivanju redosleda tih etapa u postojeće skale jadranskog i kontinentalnog neolita. Time je ustanovljena, u dokumentovanom postupku, nova oblast neolitske kulture na Balkanu, čiju bitnu stilsku odliku čini nezavisnost od odgovarajućih matičnih zona. To se najpre ogleda u obrazovanju novih kulturnih grupa, tipološki različitih od komponenti koje učestvuju u njihovom stvaranju.

Ova razmatranja počivaju ustvari na već objavljenim i iscrpno raspravljenim tezama A. Benca, pa bi se mogla smatrati i kao njihova potvrda. Izlaganje kao što je ovo, pokušaj je da prihvatanje tih teza bude ujedno i preduslov za dalju diskusiju o tako složenom zbivanju, kao što je geneza jadranskog i kontinentalnog neolita. Takva rasprava, ma kako ovde bila skromna, nužno je usmerena na stalno prisutne nedoumice oko postanka i razvoja obe glavne grane balkanskog neolita, još više podcrtane sve oštrijom granicom između migracione i autohtone teorije. Za naše geografske prilike to ujedno znači i evolutivnu liniju jug — sever, ili obrnuto, zatim populaciona ili kulturna strujanja, kao i hronološki prioritet određenih egejskih ili podunavskih oblasti. Baš kada se činilo da za srednje rešenje više nema mesta, uspostavljanje pouzdano hronološki i stratigrafski opredeljene prelazne zone balkanskog neolita, pruža nove izgleda. Daleko je od pomisli da su to sasvim nova rešenja — radi se pre o iznalaženju novog ugla sagledavanja, ili tačnije, na drugačije procene već poznatih činjenica⁴.

Najpre pada u oči zajedništvo unutrašnje evolucije obe noseće komponente balkanskog neolita, jadranske i kontinentalne. Umesto teoretskog razglabanja, upečatljivije su već objavljene tipološke analize:

³ A. Benac, *Obre II, Neolitsko naselje butmirske grupe na Gornjem Polju*, Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, XXVI, 1971 (poseban otisak), 165.

⁴ M. Garašanin, *Problemi neolita i eneolita Centralnog Balkana u vezi sa rezultatima istraživanja u Makedoniji*, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 10, 1985, 30; A. Benac, *Neki odnosi Makedonije i Zapadnog Balkana u neolitskom dobu*, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 10, 1985, 17; B. Jovanović, *Teritorijalni i hronološki odnos jadranskog i kontinentalnog neolita*, *Starinar* XIX, 1969, 35.

u starijem neolitu sažimaju se konačno oformljene starčevačka i impresso/cardium kulture i, kako je poznato, rezultat je kakanjska grupa srednjeg neolita. Ako se, pri tome, uzme u obzir da u Bosni nije bilo neprekinutog razvoja između mezolita i početaka starijeg neolita⁵, tada se susret jadranskog i kontinentalnog starijeg neolita u prelaznoj zoni mora smatrati rezultatom prethodnih populacionih kretanja — tačnije rečeno, postepenog i dugotrajnog naseljavanja. Ali tada izranja i upadljiva, zaista izuzetna činjenica: dug i složen razvoj obe komponente te kao je, sada se to čini izvesnim, jednovremeno na ogromnim prostranstvima, uz nužnu pretpostavku da je unutrašnja evolucija pri tome bila jednosmerna ili čak istovetna. Jer, očevidno je da se populacije obe grane starijeg balkanskog neolita sreću u centralnoj Bosni na istom stepenu razvoja, kao bliski rođaci, rečeno slobodnije, odeveni, donekle, u različitu odeću. Samo potpuno međusobno usaglašavanje u materijalnoj i duhovnoj kulturi dovodi do njihovog mirnog sažimanja, čiji je rezultat kakanjska grupa, pravi genetski naslednik svojih tipoloških roditelja. Moguće da je ovaj zaključak varljiv, kako po svojoj jednostavnosti, tako i prihvatljivoj poruci: ma kako nastao, balkanski stariji neolit sledi svoju zajedničku evoluciju, usmerenu prema istovetnom hronološkom časovniku. Susret dvaju, spolja različitih, a zapravo podudarnih u kulturnom smislu, populacija Obra I, neposredna je posledica tog razvojnog jedinstva.

Dalji razvoj kakanjske grupe povinuje se takođe tipološkom redosledu podudarnim sa matičnim područjem obe osnovne komponente. Stoga kakanjska grupa zadržava svoj lokalni tipološki lik, koliko, na primer, i starija vinčanska grupa u susedstvu. Ali paralelno sa mlađom vinčanskom grupom obrazuje se, ponovo sopstvenim kulturnim i tipološkim razvojem, butmirska grupa. Nije potrebno ponavljati već dobro poznate odlike materijalne kulture butmirske grupe, kao potvrdu za delovanje različitih uticaja i sažimanja posebnih tipoloških elemenata. Kao da proces nastajanja kakanjske deluje iznova u obrazovanju butmirske grupe, kojom se neolit prelazne zone centralne Bosne i završava⁶. Time je ujedno postignuta hronološka ujednačenost istog ishoda sa klasičnim grupama mlađeg neolita na terenu Podunavlja: vinčanskom i sopotskom.

Šta se dobija ovim pretpostavljenim evolutivnim jedinstvom balkanskog neolita?

Najpre se oblasti kontinentalnog i jadranskog neolita mogu da razumeju kao dva široka luka, čije se osnovice dodiruju u Trakiji i Tesaliji, gde im se i nalazi ishodište. Posmatrajući kontinentalnu granu, tada se, prema ovom shvatanju, stariji i srednji neolit u Makedoniji, po prirodi stvari, vezuju za južne oblasti Balkana, jer njihovu sponu čini zajednički razvojni stepen⁷. Složenije su pitanje odnosi između Starčeva,

⁵ A. Benac, *Acta*, 16.

⁶ A. Benac, *Praist. Jug. Zem.*, 452.

⁷ M. Garašanin, *Acta*, 42; M. Garašanin, V. Sanev, D. Simoska, B. Kitanovski, *Preistoriske kulture vo Makedonija*, Stip, 1971, 13—15.

tj. podunavsko-panonskih oblasti i makedonskog neolita, iako su hronološki i u tipološkom pogledu opredeljeni. Kako ti odnosi postaju jasniji (ili vidljiviji) u kasnijoj etapi, od Anzabegova IC, II—IV⁸, dolazi se do zaključka — prema ovako postavljenoj genezi neolitskih kultura — da se sledeća faza jedinstvenog razvoja odigrava u centralnoj oblasti Balkana, odnosno središnjoj zoni jadranskog pojasa. Moguće je stoga briniti pretpostavku da takvi odnosi pre upućuju na hronološki jednovremeni razvoj (sa lokalnim osobenostima), nego što dolazi do prodora snažnijih starčevačkih uticaja ka jugu.

Tačnije rečeno, unutrašnji, jednovremeni razvoj dovodi u obe oblasti (Makedonija sa grupom Anzabegovo — Vršnik, Podunavlje sa grupom Starčevo I—II), do stvaranja srodnih tipoloških oblika, koji se mogu, razumljivo, protumačiti i kao međusobni uticaji, ili izvesni populacioni pokreti⁹.

Pošto razvoj u Anzabegovu počinje ranije — tj. faza I te grupe se ne vezuje sa Starčevom I, tada pojava »starčevoidnih« elemenata (koji, prema ovom shvatanju, nastaju takođe u jednovremenom razvoju srodne neolitske osnove), na Ovčem Polju, i uzeta u tipološkom smislu, kao da upućuje na uticaje, proširene sa severa, tj. iz Podunavlja. Obrnuto, Starčevo, razvijeno tek u toj drugoj hronološkoj etapi, obeleženo je isključivo tipološkim formama te etape, tako da deluje jednostavnije, ali istovremeno celovitije i prepoznatljivije, kada se poredi sa složenijom materijalnom kulturom svojih južnih suseda.

Paralelan razvoj, ali sa samostalnošću primorske etape, odigrava se takođe u zonama jadranskog neolita, kako ih geografski razlikuje A. Benac¹⁰. Slične tipološke paralele, shodno gledištu o jednovremenom (unutrašnjem) razvoju, mogu se takođe uočiti u odgovarajućim kulturnim grupama tog prostora. Ovo se naročito tiče Pelagonije i jugoistočne Albanije, kako je već to jasno pokazano u utvrđivanju relativne hronologije među tim kulturama (Veluška grupa — jadranska komponenta tipa Trn — Cakran)¹¹.

Treća etapa — karakteristična za ceo balkanski prostor, čini prelaz na mlađi neolit, sa masovnom pojavom crne i sivo glaćane, tzv. »metalizirane« keramike. Ukoliko su perthodna tumačenja njenog naglog širenja, učinjena sa suviše snažnim naglaskom na sukcesivnoj ili gradacionoj migraciji, tada se ovaj široko pokrenuti proces pre može razumeti kao sledeća etapa zajedničkog razvoja balkanskog neolita. Ujednačavanje tipoloških elemenata prethodne i nove faze odigrava se,

⁸ D. Garašanin, *Odnos starčevačke grupe prema neolitu Makedonije*, *Macedoniae Acta Archaeologica*, 10, 1985, 42; S. Karmanski, *Donja Branjevina*, *Odžaci*, 1979, 5—6.

⁹ D. Garašanin, *op. cit.*, 42—43; D. Srećević, *The Neolithic of Serbia: A Review of Research*, *The Neolithic of Serbia* (D. Srećević, ed.), Belgrade, 1988, 015; B. Brukner, *Novi prilozi proučavanju formiranja neolitskih i eneolitskih naselja u jugoslovenskom Podunavlju*, *Materijali (SADJ) XIV*, Beograd, 1975, 45.

¹⁰ A. Benac, *Praist. Jug. Zem.*, 364.

¹¹ V. Sanev, *Mladoto kameno doba na Makedoniju vo dosegašnite arheološki istražuvanja*, *Materijali (SADJ) XIV*, Beograd, 1976, 75; A. Benac, *Acta*, 18.

na primer, u vinčanskoj grupi za vreme njene početne faze (Vinča A, Vinča — Tordoš I), tako da se kulturna i tipološka ravnoteža postiže u mlađoj Vinči, što je jasno uočljivo u podunavsko-centralnobalkanskom prostoru.

Kao poseban rezultat ovog delovanja, javljaju se prelazne zone kao nepobitni i značajni pokazatelji unutrašnje evolucije neolitskih kultura, njihovi »merači vremena«.

Dovoljno je samo uzeti za primer centralnu Bosnu i pratiti razvojnu istoriju kulturnih grupa koje se tu susreću sasvim oformljene, obeležene karakterističnom tipologijom. Starčevačke populacije, kao i one impresso/cardium, ostavile su iza sebe dug teritorijalni i evolutivni put, da bi stigle da ostvare svoj susret i sažimanje u dubini Bosne, što znači, u očividnoj vremenskoj i kulturnoj podudarnosti.

Da se ova zajednička genetska linija balkanskog neolita ne može izbeći ili izmeniti, pokazuje najbolje relativna hronologija Larisa grupe u Tesaliji i Makedoniji. Najzad je pouzdano stratigrafski utvrđeno da sjajno—crno glačana keramika ove grupe prethodi klasičnoj Dimini-fazi, što je samim tim uključuje u opštu evoluciju balkanskog mlađeg neolita¹². Opšte je uverenje da se time ispravlja znatna teškoća u relativnohronološkoj skali tesalskog i južnogričkog neolita, ali, kako se videlo, to je još uverljivija potvrda zajedničke razvojne linije balkanskog neolita.

Prelazne zone — a ova u centralnoj Bosni je najuže povezana sa balkanopodunavskim i jadranskim neolitom — izvanredna su provera jedinstvenog razvoja raznih zemljoradničkih kultura, na geografski različitim prostorima i u tako dugom vremenskom trajanju. Pravo značenje prelaznih zona, stoga, treba tek očekivati — u upravnoj zavisnosti od poznavanja kulturnih komponenti koje se tu susreću.

ADRIATISCHES UND KONTINENTALES NEOLITHIKUM IN DER ÜBERGANGSZONE DES ZENTRALBALKANS

Zusammenfassung

Die Geschichte der Erforschung des Neolithikums in der Zone der gegenseitigen Berührung und Durchdringung des adriatischen und des kontinentalen Neolithikums ist gut bekannt und bewertet. Nach den Folgerungen von A. Benac und anderer Autoren, ist die Reihenfolge der neolithischen Kulturen Mittelbosniens zur Gänze mit der relativ-chronologischen Skala dieser Periode am Zentralbalkan und an der Adriaküste in Übereinstimmung gebracht.

Auf diese Art wurde, aufgrund neuester Forschungen, ein neues Gebiet neolithischer Kultur am Balkan festgestellt, dessen wesentlichstes Merkmal die Unabhängigkeit von den benachbarten Mutterzonen ist. Der beste Beweis dafür ist die Bildung neuer Kulturgruppen (von Kakanj und von Butmir), die typologisch verschieden sind von den Komponenten, die an ihrer Schaffung teilnehmen. Besonders fällt ins Auge das Gemeinsame der Evolution beider tragenden Kom-

¹² K. J. Gallis, *Die stratigraphische Einordnung der Larisa-Kultur: eine Richtigestellung*, *Præhistorische Zeitschrift*, 62, Bd. 2, 1987, 147.

ponenten des balkanischen Neolithikums, der adriatischen und der kontinentalen. Nur vollkommene gegenseitige Übereinstimmung in der materiellen und geistigen Kultur führt zu ihrer friedlichen Durchdringung, deren Ergebnis die Kakanj-Gruppe ist. Die Begegnung zweier verschiedener Populationen des älteren Neolithikums, der Starčevo-Kultur und der impresso/cardium auf der Lokalität Obre I, stellt die unmittelbare Folge dieser Entwicklungseinheit dar.

Nach dieser Auffassung können die Räume des kontinentalen und des adriatischen Neolithikums als zwei breite Bögen verstanden werden, deren Basen sich in Thrazien und Thessalien berühren, als erster, bzw. anfänglicher Zone. Daraus geht hervor, dass sich die folgende Phase der einheitlichen Entwicklung im Zentralgebiet des Balkans abspielt, als mittlerer Zone des Adriagürtels. Deshalb kann man eher eine chronologisch einheitliche Entwicklung im Einzugsgebiet der Donau und der Morava (mit lokalen Eigenheiten) voraussetzen, als einen Durchbruch der Starčevo-Kultureinflüsse nach Süden.

Eine parallel Entwicklung spielt sich ebenso in den Zonen des adriatischen Neolithikums ab, wie sie A. Benac geographisch unterscheidet. Eine ähnliche chronologische Einheit ist auch in den entsprechenden Kulturgruppen dieses Raums erkennbar. Das bezieht sich vor allem auf Pelagonien und Südostalbanien, was deutlich die relative Chronologie der lokalen Kulturen bestätigt (Veluška-Gruppe — die adriatische Komponente des Typs Trn — Cakran).

Unter der dritten Etappe — charakteristisch für den ganzen Balkanraum — verstehen wir den Übergang in die Jungsteinzeit mit massenweisem Auftreten von schwarzer und grauer geglätteter, sog. »metallisierter« Keramik.

Als besonderes Ergebnis der langandauernden bzw. parallelen Entwicklung des balkanischen Neolithikums, treten Übergangszonen auf, in der Rolle eines Anzeigers der inneren Evolution der entsprechenden Kultur, ihre »Zeitmesser«. So haben z. B. die Starčevo-Population, sowie jene des impresso/cardium, einen langen territorialen und evolutiven Weg hinter sich gebracht, um ihr Zusammentreffen und Durchdringung tief im Inneren Bosniens zu erleben, und zwar offensichtlich in völliger zeitlicher und kultureller Übereinstimmung.

Das Wirken einer solchen gemeinsamen genetischen Linie des balkanischen Neolithikums, bestätigt am besten die neue relative Chronologie der Larissa-Gruppe Makedoniens und Thessaliens. Endlich wurde verlässlich festgestellt, dass die glänzend-schwarze geglättete Keramik dieser Gruppe der klassischen Dimini-Phase vorangeht. Dadurch wurde eine bedeutende Schwierigkeit in der relativ-chronologischen Skala des thessalischen und südgriechischen Neolithikums überwunden, und das ist, wie ersichtlich eine noch überzeugender Bestätigung der gemeinsamen Entwicklungslinie des balkanischen Neolithikums.

Die Übergangszonen auf dem Balkan dienen ausgezeichnet zur Überprüfung der einheitlichen Entwicklung der frühen Ackerbaukulturen in geographisch verschiedenen Räumen und über einen langen Zeitraum. Die Entdeckung des wahren Wertes der Übergangszonen darf man erst erwarten — unmittelbar in Abhängigkeit vom Bekanntsein der kulturellen Komponenten, die hier aufeinandertreffen.